

VAJNÁGI MÁRTA

Kell-e császár a Szent Római Birodalomnak?

TANULMÁNYOK

Vita a német alkotmányról 1787–1788-ból

„Ez a korpusz, amelyet úgy hívnak, és amely úgy nevezeti magát, hogy Szent Római Birodalom, egyetlen szempontból sem szent, sem római, sem birodalom.”¹ Voltaire 1756-ban vetette papírra ezeket a sorokat, és a Szent Római Birodalom létjogosultságát megkérdőjelező véleményével nem volt egyedül. Egyik „tanítványa”, II. Frigyes porosz király 1768-as politikai végrendeletében már a birodalom várható felbomlását prognosztizálta: „...végül fel fog bomlani ez a fejedelem-köztársaság és különálló kormányzatokat alkot majd, amelyekről előre nem tudok leírást adni Önnek.”² Az osztrák örökösödési háborútól (1740–1748) kezdve nemcsak a birodalom, hanem a császári hatalom hanyatlása is tetten érhető volt.³ A problémát a császári udvarban is érezték: 1745-ben I. Ferenc készítettett véleményeket arról, van-e bármilyen haszna a császári koronának az Ausztriai-ház számára.⁴ Húsz évvel később Johann Anton Perger államminiszter próbálta bizonygatni memorandumában II. József számára, hogy igenis fontos a Habsburgoknak a császári méltóság viselése.⁵ A probléma a politikai publicisztikában is megjelent, és egyesek a birodalom feloszlását javasolták megoldásnak. Az alábbiakban két, egymásra reagáló röpirat segítségével szeretnék bemutatni két, a korban létező álláspontot.

1787-ben terjedelmes, 112 oldalas, anonim röpirat jelent meg felettebb provokatív címmel: *Warum soll Deutschland einen Kayser haben? Free thoughts and bold truths*. A szerző az angol alcímet, jelentése szerint „szabad gondolatok

1 Voltaire: *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*. 1756. http://www.voltaire-integral.com/Html/11/11ESS_72.html#i70, a hozzáférés ideje: 2010. augusztus 4.

2 *Testament Politique* (1768). In: *Die politische Testamente Friedrich's des Grossen*. Hrsg. Gustav Berthold Volz. Hobbing, Berlin, 1920. 229.

3 *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. Hrsg. Anton Schindling–Walter Ziegler. C. H. Beck, München, 1990. 26. A birodalom és a császári hatalom szimbolikus tartalmára ld.: *Barbara Stollberg-Rilinger: Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*. C. H. Beck, München, 2008. A birodalom megreformálására vonatkozó kísérletekről ld.: *Alternativen zur Reichsverfassung in der Frühen Neuzeit?* Hrsg. Volker Press–Dieter Stievermann. Oldenbourg, München, 1995.

4 *Barbara Stollberg-Rilinger: Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806*. C. H. Beck, München, 2006. 100.

5 *Über den Wert der Kaiserkrone* (1766). In: *Zeitalter des Absolutismus 1648–1789*. Hrsg. Helmut Neuhaus. P. Reclam, Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung 5.) 121–130.

és szembetűnő igazságok”, a gyakran Lord Broadbottom néven publikáló Philip Stanhope 1755-ös *Free Thoughts, and Bold Truths: or, a Politico-Tritical Essay upon the Present Situation of Affairs* című satirikus írásából kölcsönözte, amely a *Gentleman's Magazine* 1778-as évre szóló száma⁶ szerint kiváló utánzása Jonathan Swift *A Tritical Essay upon the Faculties of Mind* című, 1709–1711 között keletkezett satirikus írásának. Stanhope pamfletjén a német röpirat alcíme főcímként szerepel, és jelentéséből, illetve az alcímben szereplő *tritical* jelzőből – amely a közhelyszerű ostobaságot jelentő *trite* és a kritikait jelentő *critical* szavak összevonásából jött létre – sejthető, hogy szintén egy satirikus hangvétellű munkáról lehetett szó. Bár egyéb utalás nem található a német röpiratban Stanhope 1755-ös írására, a német szerzőnek a 17–18. századi angol, német és francia nyelvű politikai irodalomban való jártassága miatt elképzelhető, hogy olvasta az angol politikus írását, és talán nem véletlenül választotta alcímnek. A másik ok, amely miatt érdekes az alcím az, hogy jelentése tükrözi a szerző hozzáállását is a témához: az olvasónak nem kell feltétlenül magasaróptú értekezésre számítnia, sokkal inkább egy „kibic” szabad eszmefuttatására.

A *Warum soll Deutschland* szerzőjének személyére nem derült fény, abban azonban egyetérthetünk a vele vitázó röpirat írójával, hogy széles műveltséggel rendelkezhetett. Egyrészt ismerte a kortárs német szellemi élet jelentős alakjait, hiszen Németország kulturális felvirágzását olyan személyek alkotói munkásságához kötötte,⁷ mint például Gotthold Ephraim Lessing vagy a költő Christian Fürchtegott Gellert és Christoph Martin Wieland, vagy a filozófus Moses Mendelssohn. Otthonosan mozgott a *Reichspublizistik*⁸ körében is, hivatkozott többek között Samuel Pufendorfra, Johann Jacob Moserre, Johann Stephan Pütterre. Másrészt ismerte a meghatározó angol és francia államelméleti szerzők munkásságát is. Úgy vélte például, hogy a Thomas Hobbes által megfogalmazott „*bellum omnium contra omnes*” elv érvényesül az államok közötti kereskedelemben.⁹ Montesquieu *A törvények szelleméről* című munkáját idézi az angol alkotmánnyal kapcsolatban: „...ezt a szép rendszert az erdőben talál-ták”.¹⁰ A szerző felelevenítette Voltaire fent idézett csípős megjegyzését, sőt

6 *Gentleman's Magazine and Historical Chronicle* 18. (1778) 479. http://books.google.hu/books?id=nx49AAAAAAJ&pg=PA479&dq=Poitico+tritical&hl=hu&ei=cKWhTNWIMoPCswb0sliLBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDYQ6AEwAw#v=onepage&q&f=false, a hozzáférés ideje: 2010. szeptember 28.

7 *Warum soll Deutschland einen Kayser haben? Free thoughts and bold truths*. H. n., 1787. 16.

8 A *Reichspublizistik* a Német-római Birodalom közjogával foglalkozó tudományág a 17. század közepétől. Fontosabb szakirodalom: *Rudolf Hoke*: Prokaiserliche und antikaiserliche Reichspublizistik. In: *Reichsständische Libertät und habsburgisches Kaisertum*. Hrsg. Heinz Duchhardt–Matthias Schnettger. Philipp von Zabern, Mainz, 1999. 119–132.; *Michael Stolleis*: Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. *Reichspublizistik und Polizeywissenschaft 1600 bis 1800*. I. C. H. Beck, München, 1988.

9 *Warum soll Deutschland i. m.* 46–47.

10 „...ce beau système a été trouvé dans les bois”, Uo. 38. Vö. *Montesquieu: A törvények szelleméről*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, Bp., 2000. 260.

mélységesen egyetértett vele: a Szent Római Birodalom szent nem lehet, hiszen a birodalom tele van eretnekekkel, és a skizmát is törvények szentesítették; római sem, hiszen a régi római kultúra nyomait felfedezni nem lehet benne; és ahogy a földrajz és még inkább az egyes német államokban létező saját érdekek mutatják, birodalomról sem lehet beszélni.¹¹ A francia szerzők közül Jean-Jacques Rousseau és Denis Diderot neve kerül elő, illetve egy helyen a szerző utal Saint-Pierre abbé 18. század eleji örökbéke-tervezetére is. A röpirat végén olyan itáliai filozófusok kerülnek elő, mint Cesare Beccaria vagy Antonio Genovesi.

A szerző jártas volt továbbá az európai történelemben. A pártoskodás káros hatásait történelmi példákkal, a görögök és a rómaiak bukásával illusztrálja, az első miniszterek, politikusok rossz befolyására pedig XIII. Lajos és Richelieu, I. Károly és William Laud érsek esetét hozza fel. Elítélte a despotákat, mint I. Abbász perzsa sahót és Aurangzeb indiai nagymogult, akik mindketten családtagjaik lemészárlása árán biztosították hatalmukat. Kritikus volt a 18. század politikai szereplőivel is: bár dicsérte II. Frigyes, de rosszállóan szólt I. Frigyesről, aki szerinte miniszterei befolyása alatt kormányzott. Nem volt jó véleményvel sem a portugál Pombal márkiról, sem a szász Heinrich von Brühlről, de a francia pénzügyeket helyreállítani próbáló Jacques Neckerről sem. Érdeklődéssel figyelte az amerikai eseményeket, a születőben levő köztársaságot, amelyről úgy vélte, példaként szolgálhatna Németország számára, ha a birodalom általa haszontalannak ítélt köteléke felbomlana.

A *Warum soll Deutschland* két fő részben vizsgálja a címében feltett kérdést. Az első rész a fennálló alkotmány kialakulásával és jellemzésével próbálja megválaszolni azt, vajon mit nyer Németország a jelenlegi alkotmányával, a császár létével. Miután megállapítja, hogy az anarchián kívül semmit – hogy választát itt kissé sommásan összefoglaljam –, a második részben az alkotmány felszámolásának előnyeit igyekszik bizonygatni. Az első rész, amely az alkotmány kialakulásának történeti előzményeit veszi végig, majd a császári méltóság és a birodalom szükségességét elemzi, jóval terjedelmesebb a második résznél. A szerző nagyon alaposan, a királyválasztás, a birodalmi gyűlés, a *Corpus Evangelicorum*, a két legfelsőbb bíróság elemzése révén igyekszik bizonyítani a császári méltóság és a császárság intézményének feleslegességét.

A *Warum soll Deutschland* megjelenése nem maradt visszhang nélkül, 1788-ban egy válasz is született rá *Teutschland muß einen Kaiser haben* címmel. Ez a 40 oldalas írás is névtelenül jelent meg, csakhogy a szerző kiléte hamar kiszivárgott. Már a korabeli, a megjelenő írásokat recenzáló sajtóorgánumok és később a szakirodalom is egyhangúan Friedrich Julius Heinrich von Soden¹² nevezi meg szerzőként. Mondandóját Soden jóval rövidebbre fogta, mint az első

¹¹ *Warum soll Deutschland* i. m. 20.

¹² Soden (1754–1831) politikai karrierje a frank birodalmi kerületben található Brandenburg–Ansbachban indult. Miután a területet 1792-ben Poroszországhoz csatolták, 1796-ig porosz szolgálatban tevékeny-

vitairat szerzője. A felépítést tekintve követte a *Warum soll Deutschland* szerkezetét, bár az írást pusztán cím nélküli paragrafusokra tagolta. A nagyobb egységek azonban jól elkülöníthetők: a birodalmi alkotmány kialakulásának vázolása után Soden a császári méltóság és a *nexus imperii* jelentőségét igyekszik bemutatni. Ezek után tér rá a birodalmi alkotmány egyes elemeinek vizsgálatára, végül leírja, szerinte milyen (természetesen rossz) következményekkel járna a birodalmi kötelék felbomlása.

Sodent saját bevallása szerint nem az indította válasza megfogalmazására, hogy attól tartott, a birodalmi alkotmány felbomlasztására buzdító röpirat komoly befolyást gyakorolhatott volna a közvéleményre. Alkotmányát szerető patriótaként azonban aggasztónak vélte azt a tendenciát, amely a röpirat oldalain is megnyilvánult, vagyis a németek alkotmányukhoz való ragaszkodásának, nemzeti érzésüknek gyengülését, ami végül a közös német haza fogalmának elpusztulásához is vezethetne. „Hevenyészett rapszódijában” (*flüchtige Rhapsodie*) azért kívánt reagálni, mert meg volt győződve a birodalmi alkotmány előnyeiről és arról, hogy eltörlése káros lenne a német államok számára. Ugy vélte, sokan félreismerték a *Reichsverfassung* igazi jellegét, és ez vezetett oda, hogy egy olyan szemléletű munka, mint a *Warum soll Deutschland* megszülethetett. Mint írja, az egész birodalom polgáraként és csak azt a szempontot szem előtt tartva szeretne reagálni, vajon boldogabb lenne-e, nagyobb jólétben élne-e Németország, ha megválna a császártól.¹³

A *nexus imperii* létrejötte

A *Warum soll Deutschland* szerzője a birodalmi alkotmány hasznát elemző részben – a felvilágosodás korához híven – abból indul ki, hogy a császár alapvető feladata az lenne, hogy az emberek egyéni boldogságát és a birodalom államainak virágzását, vagyis az emberek és az állam javát előmozdítsa. Az előmozdítandó dolgok közé a „tisztta vallás”, a tolerancia, az erkölcs, a szokások, a felvilágosodás, a filozófia, a tudományok, a művészetek, az ipar, a kereskedelem és az államok közötti barátságos viszony tartoznak, amelyek fejlődését, illetve kialakítását a szerző szerint a császár és a császárság intézménye folyton gátolta.¹⁴

Az írás szerint Németország rossz alkotmányának gyökerei a barbárság állapotába (lényegében a természeti állapotba) nyúlnak vissza, amikor a tudatlanságban élő emberek hagyták, hogy kialakuljon a feudalizmus rendszere. Az ennek nyomán tapasztalt erőszak és elnyomás despotikus rendszert alakított ki az országban, idővel azonban az emberek, elsősorban a német fejedelmek közötti viszálykodások anarchiához vezettek a birodalmon belül. Így despotizmus és anarchia elvá-

kedett. Termékeny és sokoldalú író volt. Jogtudományi munkái mellett több történelmi és filozófiai tárgyú írása is megjelent. Miután 1796-ban kilépett a porosz szolgálatból, Bajorországba ment, ahol élete hátralevő részét töltötte. Itt vált ismert közgazdasági szerzővé (például *Die National-Oekonomie* 1–7. [1805–1811]), valamint drámaíróvá.

13 *Deutschland muß einen Kaiser haben*. H. n., 1788. 4–5.

14 *Warum soll Deutschland* i. m. 6.

laszthatatlanul összekapcsolódtak, a császárság és a fejedelmek küzdelme során egymás mellett éltek. A végeredmény az lett, hogy a német népeket elnyomták azok a fejedelmek, amelyek eközben folyamatosan függetlenedtek a császártól, vagyis lényegében a „császárság kötelékét” feloldották.¹⁵ A szerző a folyamatot történeti példákkal szemlélteti: Nagy Károly annak idején karddal „művelte és térítette” a szászokat, majd jött IV. Károly, aki az Aranybulla kiadásával (1356) lényegében a voltaképpeni *Reichsabschied*¹⁶ alkotta meg, mert innen kezdve indult meg a fejedelmek önállósodása, amelyet a vesztfáliai béke (1648) tetőzött be. Németország története így módon tehát szerencsétlenségek láncolata – vonja le a következtetést –, amit a német alkotmány idézett elő.¹⁷

Az író úgy gondolta, az anarchia és despotizmus dualizmusán való túllépésre a reformáció adott volna lehetőséget. Éppen ezért nagyon dicséri a szász és a hesseni fejedelmet, akik a legnagyobb és legfüggetlenebb német fejedelmekként elsőként mutattak példát, hogyan kell a népek állapotát megjavítani. Hamarosan brandenburgi és braunschweigi fejedelmek is csatlakoztak a reformációhoz, és ezzel megnyitották országukban a felvilágosodáshoz vezető utat. Természetesen meg kellett küzdeniük a császári hatalommal, amely mindent megtett a reformáció megfékezésére. V. Károly – aki a röpirat szerint csak Németországon kívül tekinthető jelentős uralkodónak – uralkodása idején a reformációellenes fellépésével egy 130 éves nyomorúság magvait hintette el, majd jött a Ferdinándok kora, amelyben az ostobaság a kegyetlenséggel, az értelmetlenség az erőszakossággal, a nevetséges a véressel párosult. Mindez a császárok bigottsága és becsvágya miatt. Ez nemcsak azért volt káros, mert akadályozta a felvilágosodás megjelenését, hanem azért is, mert oda vezetett, hogy vallási kérdésekben nem a józan megfontolás, hanem a tombolás és a háború lett meghatározó. A császárság tehát a reformáció és az arra szervesen ráépülő felvilágosodás kerékkötője.¹⁸ Mindebből a röpirat azt is levezeti, hogy minél kisebb befolyása van egy államban a császári hatalomnak, és minél kevésbé veszi figyelembe ez az állam a közös németországi köteléket, „*annál szabadabban és könnyebben jelenik meg a reformáció vagy – ami ugyanaz – az egészséges értelem felvilágosodása*”.¹⁹

Itt szeretnék egy rövid kitérőt tenni a szerző által használt reformációfogalommal kapcsolatban, amelynek tisztázásával egyébként írásának 65. oldaláig lényegében adós marad. Bár a szerző sok esetben dicséri a protestáns fejedelmeket, meglepő azonban, hogy Luther, Kálvin és Zwingli a kereszténységre nézve

15 Uo. 9.

16 Magyarra nem lefordítható szójáték. A *Reichsabschied* a „birodalom” és a „búcsú” szavak összetételéből állt össze, és alapesetben a birodalmi gyűlések végén kiadott dokumentumot jelentett, amely a gyűlés során megalkotott törvényeket tartalmazta. A gyűlésen szimbolikus formában jelen lévő birodalom ezzel a dokumentummal vett búcsút (a következő birodalmi gyűlésig). Röpiratunk szerzője a kifejezéssel arra utal, hogy IV. Károly Aranybullája teremtette meg a császárság alapjainak feloldását, vagyis búcsút mondott a birodalomnak.

17 Warum soll Deutschland i. m. 8–10.

18 Uo. 11–13.

19 Uo. 14–15.

káros szekták alapítóiként jelenik meg,²⁰ majd a birodalmi gyűlésben a protestáns érdekeket védelmező *Corpus Evangelicorum* is „szükséges rosszként” tűnik fel. Szintén különösnek hat, amikor a reformáció a felvilágosodás alapjaként vagy azal egyenértékű fogalomként jelenik meg. A munka kétharmadánál kerül elő végül az a mondat, amelyből kiderül, pontosan mit is takar jelen esetben a sokat dicsért reformáció: „A reformáció definíciója – amelyet joggal nem tudunk eleget magasztalni – pedig nem egy megjavított egyházi tanítás vagy tudomány felvétele, hanem az egészséges értelemre alapozott javítás alapjainak lefektetése.”²¹ Így már érthető, hogy a röpirat olvasása során a reformációnak egy jóval szélesebb, inkább politikai tartalmú értelmezésére kell gondolni, amely abban rokon a felvilágosodással, hogy mindkettő a józan ész elsőségét hangsúlyozza.

A birodalom alkotmányának kialakulásáról szóló történeti áttekintés alapján az ismeretlen szerző arra a következtetésre jut, hogy a Szent Római Birodalom valamennyi bajáért a birodalom alkotmánya, vagyis a császárság a felelős. Az egyetlen lehetőség a birodalom igájának (egyelőre nem *de iure*) lerázására az értelemre alapuló reformáció és felvilágosodás „bevezetése” (*Einführung*). Erre igazán csak azok a fejedelmek képesek, akik a leginkább tudták függetleníteni magukat a császártól, mivel a *nexus imperii*, vagyis a császárság befolyásának mértéke az egyes német államokban fordítottan arányos a felvilágosodás mértékével.²²

A birodalmi alkotmány kialakulását Soden is megvizsgálta.²³ Ő azonban nem a despotizmus és anarchia szüntelen harcára vezette vissza, hanem a Montesquieu-nél is megtalálható éghajlatelméletből²⁴ vezette le. Az állam – mint írja – nem adja magának az alkotmányt, hanem a természettől kapja. Ahogy a tengerparton élő, kereskedői szellemmel megáldott hollandoknak a köztársasági, úgy a magas hegyek között élő svájciaknak a szabad alkotmányt adta a természet. Ezeknek az államoknak a területe azonban igen kicsi volt Németországéhoz képest. A hatalmas kiterjedés miatt a birodalom területén sokféle klíma érvényesült, így a határon belül élő népcsoportok is eltérő erkölcsökkel, érdekekkel és egyéb jellemzőkkel rendelkeztek. Mivel azonban északi népekről volt szó, jellemző volt rájuk a harciasság is. Soden szerint ezek a tényezők befolyásolták a német alkotmányt is: a sokféle nép egymás mellett élése miatt tisztán monarchikus kormányzat nem lett volna megfelelő, a harcias szellem és annak következményei azonban a köztársasági formának nem kedveztek volna. A természet ezért – bölcsen – arisztokratikus kormányzatot adott a németeknek, amelyet hiába próbáltak egyes császárok korlátlan monarchiává alakítani, illetve amelytől egyes népek sem tudtak elszakadni. Soden sem tagadja, hogy a birodalmi alkotmánynak nagy ára volt, de szerinte min-

20 Uo. 15.

21 Uo. 65.

22 Uo. 18.

23 Teutschland muß einen Kaiser haben i. m. 6–8.

24 Montesquieu *A törvények szelleméről* című, 1748-ban megjelent kötetében, annak a harmadik részében található 14–18. könyvben írt a törvények és az éghajlat kapcsolatáról. Abból a gondolatból indult ki, mivel egy terület éghajlata befolyásolja az ott élők személyiségét és fizikumát, szükségszerűen a törvények jellegére is hatással lesz. Ezért az elméletért később sokat támadták, mondván, hogy túlértékelt a klíma hatását a törvényalkotásra. A törvények és a klíma kapcsolatáról ld. Montesquieu: i. m. 349–446.

denütt véres harcok után látják be a népek, miért is a természet adta alkotmány a legmegfelelőbb a számukra.

Annak vizsgálatához, hogy Németországban miért a monarchikus formában gyakorolt arisztokrácia a legideálisabb alkotmány, Soden a birodalom történetét két korszakra osztja. A határvonalat az állandó hadseregek (*stehende Heere*) megjelenésénél húzza meg, nagyjából a vesztfáliai béke megkötésénél. Az első, állandó hadseregek előtti időszakban alakult ki a birodalmi alkotmány, vagyis ekkor születtek meg azok a szabályozások, amelyek a természet által az éghajlati tényezők figyelembevételével meghatározott, monarchikus formában gyakorolt arisztokráciát tartalommal töltötték meg. A *Warum soll Deutschland* szerzőjéhez hasonlóan elismeri, hogy ezekben a „korai” korszakokban gyakran pusztítottak belháborúk, de úgy véli, hogy éppen a császárság létének köszönhető, hogy ezek a fegyveres összecsapások nem taszították anarchiába az államot. A császár volt az, aki ezekben a zavaros időkben tekintélyével nyugalmat teremthetett, a gyengébbeket támogathatta, és ezzel a közös haza és a birodalmi tagok közös érdekének eszméjét megtestesítette. Soden véleménye szerint a háborúk sokkal gyakoribbak, hosszabbak, pusztítóbbak és kiterjedtebbek lettek volna császári közbelépés nélkül. Szintén a császári hatalom javára írja azt, hogy a korai időkben képes volt szükség esetén a birodalom területén élő népcsoportok vezéreinek, hercegeinek megzabolázására. Úgy véli, hogy Németország boldog periódusaiban a monarchikus és az arisztokratikus hatalom egyensúlyban volt egymással, a szerencsétlen fordulatokat pedig ennek az egyensúlynak a megbomlása, vagyis a túl gyenge vagy túl erős császári hatalom okozta. Az állandó hadseregek kora előtt Soden még egy fontos változásra hívja fel a figyelmet, amely szerinte elengedhetetlen az alkotmány értelmezéséhez, mégpedig a birodalom tagjainak három részre bomlása hatalmuk nagysága alapján.²⁵ Az első csoportba sorolja a nagy hatalmú birodalmi tagokat (például Poroszország és Hannover), amelyek a 18. század végére a birodalmon kívüli birtokaiknak köszönhetően lényegében a birodalomtól függetlenedtek, és túl erőssé váltak ahhoz, hogy a császári hatalmat érvényesíteni lehessen velük szemben. A második csoportba a közepes hatalommal rendelkező fejedelmek kerültek, akik megakadályozni nem tudják ugyan a császári akarat érvényesülését, de ahhoz elég erősek, hogy jelentősen megnehezítsék azt. A harmadik csoportot értelemszerűen a kis hatalmú birodalmi tagok alkotják, vagyis olyan grófok, bárók, városok stb., akikkel és amelyekkel szemben a császári hatalom korlátlanul érvényesíthető.

A császár: romlást hozó kiméra, avagy a jólét záloga?

Az 1787-es névtelen írás első fejezetének második két paragrafusa a császári cím és a császárság tartalmát járja körbe. Első lépésként azt kifogásolja a szerző, hogy az államnak és az állam fejének az elnevezése nem megfelelő, illetve ellentmondásos. A hivatalosan alkalmazott „választott római császár” elnevezéssel nincs

²⁵ Teutschland muß einen Kaiser haben i. m. 10.

kibékülve – már csak azért sem, mert nem hivatalosan mindenki csak simán római császárnak nevezi a birodalom fejét. De valójában ki is ez a császár? „A németek egy római királyt választanak, aki ha a pápa Rómában megkoronázza, a cészári vagy császári címet viseli. A pápai koronázás már évszázadok óta elmarad, így a németeknek nincs többé császáruk, hanem csak egy római császárrá választott királyuk.”²⁶ A római király, a római császár és a választott római császár titulusok kavalkádját illusztrálja, amikor azt írja: „Érthetetlen, hogyan lehet egy fejedelmet császárrá választani anélkül, hogy császár lenne, hogyan választanak a németek római királyt, és hogyan lesz ez a választott császár a pápai koronázással igazi császár, és a pápa nélkül hogyan létezhet mégis választott császárként.”²⁷ Bár a három fogalom összefüggésének megértése valóban időt vehet igénybe, talán nem túlzás azt állítani, hogy a szerző szándékosan sarkítja ki ennyire a problémát. A titulusok tartalmát és viszonyát jóval bonyolultabbnak állítja be a szükségesnél, hiszen a fogalmakhoz és a jelzőkhöz mindig pontos jelentéstartalmak társultak, és – legalábbis jogi berkekben – mindenki tisztában volt például a római császár és a választott római császár közötti különbséggel.²⁸

„Minél fontosabb a tárgy, amelyet le akarunk írni, annál szükségesebb és fontosabb, hogy a megnevezés illjék a dologra”²⁹ – indokolja a szerző a római császár elnevezést illető további kifogásait. A római császári cím nem volt jó másra, mint hogy a császárok addig próbálták Itáliára kiterjeszteni a hatalmukat, míg végül Németországot elvesztették. Úgy véli, hogy egy német állam uralkodóját nem lehetne a római jelzővel illetni, hiszen egy római császárnak semmi kapcsolata nincs Németországgal, így sokkal indokoltabb lenne egy német jelzővel ellátott uralkodói címet használni. Végül a császár megnevezést is pontatlannak tartja, mert – mint írja – ez nem fejezi ki annak a személynek a feladatát, aki a méltóságot viseli. Dicsérendő példának az antik Rómát említi, ahol a tisztségek nevei pontosan kifejezték viselőjük feladatát: „*rex qui regit, interrex qui interdum regit, imperator qui imperat, dux qui ducit, comes qui comitat, eques qui equitat*”.³⁰ Ezzel szemben a német méltóságnevek, a császár, a király stb. egyáltalán nem utalnak a feladatra. Ebbe az enyhén szőrszálhasogató indoklásba csak egy hiba csú-

26 Warum soll Deutschland i. m. 21.

27 Uo. 21–22.

28 Az 1356. évi német Aranybulla alapján a császár halála után a választófejedelmek római királyt választottak a Szent Római Birodalom élére, akit Németországban királlyá is koronáznak. A középkorban ezt a megválasztott és megkoronázott római királyt koronázta császárrá Rómában a pápa. I. Miksa 1508-as tridenti deklarációja értelmében már a németországi koronázással is elnyerték a római királyok a császári címet, a hivatalos titulátúrában azonban a választott római császári címet viselték. A választott jelző beszúrásával kívánták jelezni, hogy az illetőt a pápa nem koronázta meg (utoljára V. Károly volt az, aki a „sima” császári címet viselhette, miután VII. Kelemen 1530-ban Bolognában megkoronázta). Nem hivatalos írásokban és a közbeszédben a választott jelzőt gyakran elhagyták. Az Aranybulla lehetőséget adott arra is, hogy a római királyt még a császár életében megválasszák és megkoronázzák (például a császár súlyos betegsége esetén), hogy így kerüljék el az interregnumot. Ilyen esetekben a választott római király nem rendelkezett kormányzati hatalommal (kivéve, ha a császár megbízta egy feladat elvégzésével), viszont a császár halála után minden további nélkül trónra lépett mint császár.

29 Warum soll Deutschland i. m. 23.

30 Uo. 24.

szott – amelyre esetleg örömmel csaphattak le azok, akik nem osztották a szerző véleményét –, mivel a felsorolásba a választófejedelmek is bekerültek, akiknek német elnevezésében, a *Kurfürst*ben a „Kur” előtag éppen hogy választást jelent, ami pont a legfontosabb feladatukra utal. Ráadásul a *kühren* (kiválaszt) igével szépen megalkotható az ókorból vett példák alapján, hogy választófejedelem, aki választ – *Kurfürst ist, wer kührt*. Mindenesetre a fejezet végén az író megállapítja, hogy a római császár elnevezés hibás, majd elkezd megvizsgálni, vajon a hibás elnevezés tartalma mennyire helytálló.

A következő vizsgálandó kérdés tehát az, mennyire van a császárnak tekintélye és hatalma, és ennek következtében mennyiben van szüksége a *nexus imperi*nek arra, hogy császár álljon az élén. A szerző bodini alapokról indulva úgy véli, hogy az egyetlen szempont, amelyből ez vizsgálható, az a császárnak a törvényhozásban betöltött szerepe. A korona igazi jellegét és értékét ugyanis az mutatja meg szerinte, hogy a császár hatalma és tekintélye mennyiben tudja fenntartani a birodalom alkotmányát és orvosolni annak hiányosságait, mennyiben ad erőt a törvényeknek, védelmet a fenyegetetteknek. Ha a vizsgálat során ez a hatalom és tekintély csekélynek mutatkoznék – és a szerző ezt az eredményt már rögtön az elején megelőlegezi –, akkor a császár és a császárság tulajdonképpen nem más, mint egy árnyék, egy kiméra.³¹

Igazán beszédes és érdekes, hogy a szerző a kimérához hasonlítja a császári címet és a császárság intézményét. A kiméra az ókori görög mitológiában szereplő különös lény volt, amelynek első említése Homérosz *Iliás*ának 6. énekében olvasható. Eredetileg egy oroszlánfejű, kecsketestű és kígyófarokban (Devecseri Gábor fordításában sárkányfarokban) végződő szörnyeteget értettek rajta. A kimérához a 18. századra átvitt értelem is társult, és így tévképzetet, érzékszálódást, csalóka elképzelést értettek rajta. A német és az angol nyelvben a kimérának a főnévi mellett melléknévi alakja is meggyökeresedett: *chimäراتisch* (német), *chimeric(al)* (angol), ezeknek jelentése csalfa, megtévesztő. A magyarban a melléknévi változat azonban nem alakult ki, így – az erőltetett megoldásokat leszámítva (például kimérai) – gyakorlatilag nem lehet egyetlen szóval visszaadni ennek a jelzőnek a tartalmát. Pedig a *chimäراتisch* jelző éppen azért érdekes, mert a császár és a Német-római Birodalom vonatkozásában mindkét jelentés (szörny, tévképzet) helytálló lehet. Régóta megtalálható az államtan kora újkori szerzőinél, hogy a birodalom nem alkot „tisztá” államformát, hanem a monarchiából, arisztokráciából és demokráciából gyúrták össze, akárcsak a mesebeli szörnyet az oroszlánból, a kecskéből és a kígyóból (sárkányból). Elég csak Pufendorf toposzá vált fordulataira, a szabálytalan államtestre, szabálytalan monstrumra gondolni (és persze arra, hogy a *monstrum* szó a latinban szörnyeteget, rettenetes tüneményt is jelent).³² A tévképzettel kapcsolatos jelentéstársítások pedig akkor kerülnek elő elsősorban, amikor a császári hatalom jelentéktelenségét, a biroda-

31 Uo. 26.

32 Samuel Pufendorf: *Die Verfassung des deutschen Reiches*. Übersetzung, Anmerkungen und Nachwort von Horst Denzer. P. Reclam, Stuttgart, 1976. 106.

lom létének feleslegességét próbálja egy-egy szerző bizonygatni: a császári hatalom, maga a császárság nem több pusztá érzécsalódásnál. A *Warum soll Deutschland* című röpiratban inkább a jelzős forma fordul elő, de helyenként a szörnnyel való azonosítás is belefér az értelmezésbe.

A szerző a császári jogkörök vizsgálatában szándékosan nem mélyedt el, arra hivatkozva, hogy akkor elemeznie kellene az egész alkotmányt, a birodalom tagjainak egymáshoz és a császárhoz való viszonyát, az alaptörvényeket, különösen az Aranybullát, a vesztfáliai békét és a választási kapitulációkat, ráadásul további, a gyakorlatban létező korlátozó tényezőket is figyelembe kellene vennie. Mivel ezzel lényegében a német államjog történetét írná meg ismételten, csak a megmaradt kevéske császári jogosítvány egyikének a vizsgálatára szorítkozik, a rangemelésre. Úgy véli azonban, hogy ez is csupán egy látszólagos előjog, mivel a rangemeléssel a császár nem egy német nemest kreál, hanem egy százt vagy mecklenburgit, vagyis a német államok nemességét növeli. Ahhoz azonban, hogy az egyes német államok nemessége bővüljön, nincs szükség császárságra. Ráadásul például a fejedelmi rangra emelt személyekben – folytatja – a megnevezésen kívül többnyire semmi fejedelmi nincsen, így a császár ezekkel a rangemelésekkel pusztán egy színházi előadás szereplőjévé válik.³³ A rangemelés példájával a szerző bizonyítottan tekinti a császári hatalom jelentéktelenségét. Pusztán annyi érvet hoz még fel alátámasztásként, hogy a német államok belső életében, alkotmányában nincsenek a császári hatalom befolyására utaló jelek, sehol sem fedezhetők fel olyan elemek, amelyek azt sugallnák, hogy az államok a császárságra bármilyen szempontból tekintettel lennének. A szerző ezek után természetesen levonja a következtetést: a császár, a császári cím nem más, mint pusztá árnyék, kiméra, tartalom nélküli cím, amelyet meg lehetne úgy szüntetni, hogy a birodalomnak abból semmi kára sem származna.

Egy röpiratnak, főleg ha egy állam felbomlásának gondolatával játszik el, szükségszerűen hatásvadásznak kell lennie. A császári cím tartalmára vonatkozó rész is ilyen, mivel úgy tűnik, hogy a szerző a császári hatalom jelentéktelenségéről szóló alapfeltevéséhez válogatott össze olyan jelenségeket, amelyek a korban a császári hatalom hanyatlását mutatták. Azzal azonban, hogy megspórolta a császári jogkörök vizsgálatát, és leegyszerűsítve annyit közölt, hogy császári jogkör alig van, két dolog mellett ment el – nyilván szándékosan. Egyrészt a császár alkotmányjogi pozíciója egyáltalán nem volt olyan jelentéktelen, mint ahogy azt a röpirat szerzője – és sokáig a történetírás is – bemutatta.³⁴ A röpirat szempontjából jó ötlet úgy beállítani, mintha császári jogkörök közül a ceremóniákkal övezett rangemelés lenne a legjelentősebb, de ez csúsztatás. A császári cím hanyatlását nem az okozta, hogy minden fontos jogkört elvontak a császártól, hanem inkább

33 A rangemelésről: *Warum soll Deutschland* i. m. 28–29.

34 A 18. századi Reichspublizistik álláspontját a császár alkotmányos szerepéről remekül foglalja össze: Arno Buschmann: *Kaiser und Reichsverfassung*. In: *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit*. Hrsg. Wilhelm Brauner. P. Lang, Frankfurt am Main–Wien, 1993. (Rechtshistorische Reihe 112.) 41–66.

az, hogy nem tudta megfelelően (ki)használni az alkotmány biztosította jogokat. A másik dolog tehát, amelyet szinte teljesen figyelmen kívül hagyott a szerző, az volt, hogy nem választotta ketté a császár által birtokolt jogokat és a császári jogérvényesítés hatékonyságát. Azért csak szinte, mert az, hogy a császár mennyiben volt képes élni a jogaival, függött olyan tényezőktől, mint a *Corpus Evangelicorum*, amelyeknek a korlátozó erejéről volt szó.

A császári méltóság felszámolásából tehát a röpirat szerint semmilyen baj nem származna, mert a *nexus imperii* annak megszűnése után is fennállhatna. Sőt minthogy a császári hatalom teljes mértékben jelentéktelen, a *nexus imperii* már most is császár nélkül működik – állítja a szerző. A császár személyének szükség-telenségét azzal próbálja igazolni, hogy egyéb olyan szövetségek, amelyek több államból épülnek fel (és ebben a Német-római Birodalomhoz hasonlítanak), nem rendelkeznek egy közös fővel (*Oberhaupt*). Konkrét példaként Svájcot és a formálódó Egyesült Államokat hozza fel. Elismeri, hogy a hasonlóan szövetségi alapon felépülő Hollandiának ugyan van egy helytartója, ám ebben csak egy esetleges *Oberhaupt* pozitív jellemzőit fedezi fel, amelyeket röviden az állam működésének hatékonnyá tételében foglalhatunk össze. A szerző úgy véli, a fenti államok példája alapján sincsen szüksége a birodalomnak a császárra.³⁵ Ezt azzal is indokolja még, hogy véleménye szerint minél hatalmasabbak egy államszövetség tagjai, annál kevésbé van szükségük egy *Oberhaupt* irányítására. Ráadásul minél nagyobb egy állam kiterjedése, annál nehezebben lehetne egy személy irányítása alá vonni, az összetartó erőt pedig nem ez a személy, hanem a tagállamok közös érdeke jelentené.

A mindenkori császár személyéhez társuló toposz volt, hogy ő a birodalom és a kisebb birodalmi rendek védelmezője, jólétük letéteményese. A gyengébb birodalmi rendeket általában a császárpárti birodalmi tagok közé szokás sorolni, és a szakirodalom is őket tekinti a birodalom fenntartásában elsődlegesen érdekelt személyeknek. A szerző ezt a szerepet is kétségbe vonja,³⁶ mivel szerinte a gyengébb birodalmi rendek jólétét csak akkor lehetne összekötni a *nexus imperii* fennállásával, ha maguk közül választhatnák meg azt, aki majd megvédi őket. Mivel azonban a császári cím a két nagyhatalom döntésén múlik, a császár mindig valamelyik oldal elkötelezettje, így aki a császár mellé áll, szükségszerűen annak a pártnak az alávetettjévé válik. Ebből azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a kisebb rendeknek is inkább az állna érdekükben, ha hagynák a császári méltóságot elenyészni, és más szuverén hatalmakhoz hasonlóan módjukban állna minden függőség nélkül megtenniük mindazt, amit országuk felvirágoztatása érdekében kell.

Mint az előzőekben látható volt, Soden szerint az állandó hadseregek megjelenése előtt a császári hatalom egyfajta rendfenntartó, egyensúlyozó erő volt, amely lehetővé tette a birodalmi alkotmány kifejlődését és megakadályozta az anarchiát. Ebben az időszakban tehát tagadhatatlan a császári hatalom szükség-

35 Warum soll Deutschland i. m. 31–41.

36 Uo. 41–42., 54–55.

gessége. Mit nyer azonban Németország – teszi fel a kérdést Soden – az állandó hadseregek korában a császári hatalom és a birodalmi kötelék révén?³⁷ Kétségtelen – kezdi válaszát –, hogy a leghatalmasabb birodalmi rendek nyernek vele a legkevesebbet. Az ő esetükben nemcsak a saját és a császári érdekek között mutatkozó eltérések okoznak problémát, hiszen a birodalmon belüli és kívüli birtokaik miatt saját érdekeik összehangolása is komplikált feladat lehet. Számukra az a haszon származhat a birodalmi kötelékből, hogy a határon belüli birtokaik biztonságáért nem kell aggódniuk, hiszen az alkotmány minden birodalmi tagot egyformán véd. Éppen ez a kollektív védelem az, amely közben az ő vállukról is levesz némi terhet abban az esetben, ha a birodalom egy másik tagjának kell a segítségére sietni, ráadásul külföldi uralkodói szerepük is érdekeltté teszi őket a birodalom fenntartásában. A második csoportba tartozó fejedelmekre rátérve Soden úgy gondolja, őket a császári hatalom lényegében saját maguktól menti meg. Mivel ezek az államok már valamelyest belekóstoltak a hatalomba, Soden szerint hajlamosak lennének hatalmuk növelésének érdekében a birodalom más tagjainak elnyomására. Nemcsak a gyengébbek, hanem az azonos hatalmúak ellen is fegyvert fognának, kölcsönösen pusztítva egymás birtokait és alattvalóit. A császári hatalom viszont korlátot jelent számukra, amely nem engedi, hogy minden perpatvar belháborúvá szélesedjen. Az eddigiekből logikusan következik, hogy a császári hatalom és a birodalmi alkotmány legnagyobb haszonélvezői a legkisebb birodalmi rendek: „Nélkülözhetetlen azonban a birodalom fejének léte a birodalmi tagok harmadik csoportja, Németország kis fejedelmei, grófjai, városai és szabad [polgárai] számára. Mivel egész létük tőle függ.”³⁸ A császár az, aki megvédi őket a gonosz szándékkal közeledőktől, és a birodalom legfelsőbb bírójaként nemcsak fegyveres, hanem jogi ügyekben is támogatást nyújt nekik. Ebből a csoportból is különösen a kisebb államok lakói számára fontos a császár legelső bírói hatalma, mivel itt érezhető legközvetlenebbül az államot vezető fejedelem hatalma, akinek lehetősége nyílik alattvalói életébe erősen beleszólni. Az ilyen helyzetekben hasznos nagyon, ha van egy fórum, amelyhez ezek a lakosok is bátran fordulhatnak.

Miután Soden ily módon bizonyította a császárság és a birodalmi alkotmány hasznát a birodalom egyes tagjai és egésze számára, a *Warum soll Deutschland* szerzőjének azon állítását igyekszik megcáfolni, amely szerint a császár és hatalma nem több érzécsalódásnál (kiméránál).³⁹ A császári hatalom jelentőségének megítélésében Soden álláspontja közelebb van a korabeli *Reichspublizistik* szerzőinek véleményéhez, akik viszonylag erős alkotmányjogi pozícióban tüntetik fel a mindenkori császárt. Soden vitatja, hogy a császár szerepe eltörpülne a törvényhozás és a végrehajtás területén, szerinte a törvények, a szerződések (amelyek a császári jóváhagyással nyerik el erejüket) éppen a császári hatalom valóságát és tartalmát bizonyítják. Úgy véli, amíg a birodalom tagjai a

37 Teutschland muß einen Kaiser haben i. m. 13–20.

38 Uo. 18–19.

39 Uo. 26–28.

császárt elismerik a legfőbb bírónak és a birodalom fejének, addig nem lehet kimérához hasonlítani. Miközben hangsúlyozza, hogy a császárnak fontos jogkörei vannak, Soden rámutat arra is, hogy a császár személyének belső erősségétől és hatalmától függ, vajon teljesen vagy korlátozottan, erősen vagy gyengén képes gyakorolni a jogait. Kifejezetten szerencsésnek tartja, hogy nincs a császári címmel elválaszthatatlanul összefonódó fizikai hatalom, hanem ezt a megválasztottnak magának kell biztosítania (*Hausmacht*), mert így muszáj olyan személyt megválasztani, aki képes ezt az űrt betölteni, és így a nemzeti gazdagság is csorbítatlanul megmarad. Ezzel összhangban később is megjegyzi, üdvösnek tartja a birodalomra nézve, hogy a császári méltóság költségei kizárólag a megválasztott személyt (és persze a dinasztiaját) terhelik.

A *nexus imperii* szükségletelensége

A *Warum soll Deutschland* szerzőjének véleménye szerint a szövetségi államok összetartó ereje a tagállamok közös érdekében rejlik.⁴⁰ Az általa igen nagyra tartott Svájcban szerinte a függetlenség megőrzése, Hollandia esetében pedig a tartományok gazdasági érdekeltségei jelentik a közös nevezőt. Úgy véli, Németország *nexus imperii*jét az tartotta egyben, hogy a fejedelmeknek közös érdekük volt a császári hatalom befolyása elleni küzdelem. Ebben a harcban a nagy hatalmú fejedelmek jártak ugyan az élen, de tárgyalásaik során nemcsak maguknak, hanem a gyengébb fejedelmeknek is kiharcolták a függetlenedéshez szükséges feltételeket. Mivel azonban a céljukat elérték, a függetlenség minden attribútumával rendelkeznek, eltűnt a *nexus imperii* összetartó ereje. Hiába hangzik el a birodalom célját illetően, hogy a birodalmi kötelék védelmet jelent a kisebb birodalmi rendek számára, mivel a nagy hatalmúaknak nem fűződik már érdeke annak fenntartásához.

Ahhoz, hogy a *nexus imperii* továbbra is fennmaradjon – folytatódik az írás –, új közös cél megfogalmazására lenne szükség, amelynek révén a nagy hatalmú birodalmi tagok ismét érdekeltté válnának a birodalom egybentartásában. Ennek kapcsán a szerző három lehetséges tényezőt vizsgál meg és vet el mint új összetartó kapcsolatot. Elsőként a vallás kérdését veszi elő, de Németország esetében ezt tartja a leggyengébb alapnak, mert – mint írja – a vallás csak viszály forrása, a politikai konfliktusok oka. Felveti, hogy esetleg a kereskedelem szolgáltatná a közös érdeket, ám szerinte Németországban inkább a hobbesi mindenki mindenki ellen alapelv érvényesül, így a tiltásokra tiltásokkal, vámokra vámokkal válaszolnak a német államok. Mindenki úgy akar kereskedni, hogy a hasznot csak ő fölösse le, hogy a bevételekért a lehető legkevesebbet kelljen nyújtania. A harmadik lehetséges találkozási pont – amelyet kissé homályosan vázol a szerző – az lehetne, ha az egyes német államok kormányzatai egy közös német államérdek megvalósításán dolgoznának, ilyen közös érdeket azonban a szerző szerint

40 A szövetségi államok és a birodalom lehetséges közös érdekeiről: *Warum soll Deutschland* i. m. 42–48.

megint csak nem lehet megnevezni. Ha pedig közös érdek nincs, és a császár sem tud kapcsot jelenteni, akkor a birodalom kötelékének fenntartására volta-képpen nincs szükség. Ennek igazolására a szerző a *nexus imperii*hez társuló „ingadozó fogalmakat” (*schwankende Begriffe*) vizsgálja meg. Olyan témákat jár körbe több-kevesebb részletességgel, mint a királyválasztás, a birodalmi gyűlés, a *Corpus Evangelicorum*, a Birodalmi Kamarai Bíróság vagy a Birodalmi Udvari Tanács.

Hol is kezdhethetné másutt a birodalmi alkotmány kritizálását, mint a már sokat kárhoztatott római király megválasztásánál? A birodalmi alkotmányos élet elsőrangú eseményét azonban nem tekinti többnek ünnepélyes szórakozási lehetőségnél. Az államélet legegyszerűbben elintézhető eseményének tartja, mivel annyira részletesen szabályozva van, hogy komoly politikai munkára, amelyben az államtudomány és a tárgyalások lennének meghatározóak, nincs lehetőség. Annál többet lehet azonban a ceremóniák pompájában gyönyörködni. Ezek közül a szerzőt egyébként legjobban az bosszantotta, amelynek során a birodalom örökös hivatalnokai szokásos feladataikat teljesítették az újonnan megválasztott és megkoronázott császárral/királyal szemben. A jelenetet a „legnagyobb csekélység” oximoronjával jellemezte, és nem értette, hogy komoly uralkodók miképp vehetnek részt ebben a „frankfurti komédiában”.⁴¹

A birodalom oszlopaiként számon tartott választófejedelmek választási megfontolásait elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a császári cím sorsáról Brandenburg és Ausztria döntenek, a többi szavazat pedig hozzájuk idomul. Az egyházi választóknak ugyanis a szerző meglátása szerint nincs lehetőségük önállóan döntést hozni, hiszen ha nem a pápa, akkor valamelyik – sokszor egy másik választói méltósággal rendelkező – dinasztia befolyása alatt állnak. Ezt a megállapítást igazolja egyébként, hogy a kölni választói méltóságot 1583–1761 között a bajor és a pfalzi választói címet is birtokló Wittelsbachok viselték, a röpirat keletkezésének idején a kölni választó, Miksa Ferenc Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc legkisebb fia volt; a trieri választói székből pedig Kelemen Vencel ült, aki a Wettin-házból származó II. Frigyes Ágost szász választófejedelem (lenygel királyként III. Ágost) és a Habsburg Mária Jozefa gyermeke volt. A szász választófejedelem (aktuálisan éppen a trieri választó unokaöccse, III. Frigyes Ágost) helyzetét az tette különlegessé, hogy a személyében katolikus választó egy olyan állam élén állt, amely a birodalmon belül a protestáns „táborhoz” tartozott. A szerző szerint az angol trónon is ülő hannoveri választófejedelemnek (akkor éppen III. Györgynek) nem sok befolyása volt a választás menetére, mivel fizikailag is távol volt az eseményektől, és a brit trón miatt különben sem jutott ideje választófejedelemsége ügyeinek intézésére. Ezeket rá is bízta a hannoveri minisztériumra, így a királyválasztások alkalmával is gyakorlatilag azt teszi, amit Hannoverből mondanak neki. A szerző szerint a bajor–pfalzi választót, IV. Károly Tivadart a pártatlanul szavazók közé lehet sorolni.

41 Uo. 55–58.

Végül a szavazatokat két csoportra osztja: Brandenburggal fog szavazni Hannover, Trier és Szászország, Ausztria mellett pedig Bajorország–Pfalz, Köln és Mainz. A „választási matematika” azonban kicsit különös eredményre vezetett ezúttal, mivel úgy látszik, hogy a felosztás alapvetően felekezeti alapon született (kivéve Trier helyét, amely nyilván a szász választóval való rokonsága miatt került a protestánsokkal egy csoportba), pedig a 18. század során szépen kirajzolódott, hogy a felekezeti egyezés nem feltétlenül sodorja azonos táborba a választókat. Mindenesetre a szerző véleménye, amely szerint a császári koronáról a két német nagyhatalom, Ausztria és Poroszország dönt, kiolvasható.⁴²

A *nexus imperii* szükségtelen elemei közül másodikként a Regensburgban ülő birodalmi gyűléssel ismerkedhetünk meg,⁴³ amely gyűlés azonban a szerző szerint nem emlegethető egy lapon más európai országok hasonló gyűléseivel. Az angol parlamentnek, az amerikai kongresszusnak vagy a holland *Generalstaaten*nek mind az általuk tárgyalt ügyek nagy hordereje kölcsönöz tekintélyt és teszi a létüket szükségessé. Ezzel szemben a birodalmi gyűlés – a röpirat fejtegetése alapján – naplopó küldöttekkel van tele, akik a ceremóniák formalitásai révén szeretnének jelentőségre szert tenni. A gyűlés mást sem tesz, mint haszontalan előjogokról vitázik, és minden jobbító szándékú kezdeményezésnek elavult ostobaságok állnak az útjába. Ily módon ez az intézmény is célját veszítette, és a szerző elérkezettnek látta az időt arra, hogy a birodalmi gyűlést – haszontalan társaihoz, a császársághoz és a *nexus imperii*hez hasonlóan – véglegesen feloszlassák.

A birodalmi kötelék működésére hatással lévő tényezők közül a harmadik, amelyet a röpirat elemez, a *Corpus Evangelicorum*.⁴⁴ A szerző írása több pontján is kifejti, hogy a protestáns tömörülés a birodalom „jelenlegi” működésében szükséges elem, mert sikeresen tud ellensúlyt képezni a császári hatalommal szemben. Ebből a fejezetből azonban az is világossá válik, hogy a szerző szerint más funkciója nincs is, és jobb lenne, ha nem lenne szükség erre a tömörülésre. Meglátása szerint ugyanis a *Corpus Evangelicorum* nem más, mint egy *statum in statu*, és mivel felekezeti alapon szerveződik, lényegében ez egy újabb pápaság. Ahogy a császárság a pápasággal karöltve a katolikus német államok felett zsarnokoskodik, a protestáns államokra a *Corpus Evangelicorum* igyekszik rátelepedni és az egyébként jó szándékú fejedelmekre is nyomást gyakorolni. Éppen ezért a *nexus imperii* felbomlása nemcsak a katolikusokat szabadítaná meg a zsarnok terhéltől, hanem a protestánsokat is.

Igen éles kritikával illeti a szerző a negyedik pontban a Birodalmi Kamarai Bíróságot: „Ezt a bíróságot – ha ugyan megérdemli még ezt a nevet –, az elfogultság, a megvesztegetés, a fortély és a folyamatos jogvisszatartatás eme székhelyét még mindig a német szabadság védőszobrának tekintik.”⁴⁵ A röpirat

42 A római király választásáról: Warum soll Deutschland i. m. 49–58.

43 Uo. 58–60.

44 Uo. 60–70.

45 Uo. 70.

szerint a „*beati possidentes!*” mottó jegyében működő legfelső bíróságon az ügyvédek saját érdeküknek megfelelően csúrik-csavarják az igazságot, és a legkevesebb szakértelmet is nélkülöző bírók következetlen ítéletei lottójátékká változtatták az igazságszolgáltatást – különösen a szegényebbek számára. „*Éppen elég toulouse-i parlamenterünk van, csak nem ismerjük meg őket, mert alig van, vagy sokkal inkább egyáltalán nincs Voltaire-ünk*”⁴⁶ – utal a toulouse-i parlament igazságtalan ítélete miatt kivégzett Jean Calas ügyére, akinek történetét Voltaire írta meg. A szerző itt magára vállalja Voltaire szerepét, és egy bizonyos Claus Harmsen hányattatásait meséli el, aki a történet szerint nemcsak egy életen át összekuporgatott pénzét veszítette el, miután a Birodalmi Kamarai Bíróságnál próbálta keresni az igazát, hanem a józan eszét is. Amikor ugyanis meghallotta a bírók elmarasztaló ítéletét, mérgében úgy kikelt ellenük, hogy a bírók azonnal a bolondok házába csukatták. Harmsen példája is azt igazolja – folytatja a szerző –, hogy a birodalmi igazságszolgáltatás egyáltalán nem megfelelően működik, az igazságügy komoly reformokra szorulna, de legfőképpen arra lenne szükség, hogy olyan személyek kerüljenek a bírói székekbe, akik tiszteletre méltóak, be láthatóak, veszik a fáradságot az ügyek kivizsgálására, hogy bármilyen visszaélést meg tudjanak akadályozni.

Amilyen hevesen és terjedelmesen ostromozza a szerző a rendi irányítású Birodalmi Kamarai Bíróságot, olyan mértékben mellőzi a másik legfelsőbb bíróságot, a Birodalmi Udvari Tanácsot, amelyen keresztül a császár mint a birodalom legfőbb bírója ítélkezett. Az alig tizenkét sorból álló összegzésből csak annyi derül ki, hogy a szerző ezt a szervet nem tartja valódi bíróságnak, és ha valaki Németország szabad alkotmányát ebből a szervből tudja bizonyítani, azzal nem fog vitába szállni.⁴⁷ A szüksézszerűség annyiban meglepő, hogy a Birodalmi Udvari Tanács – akármi is volt a szerző személyes véleménye – a Birodalmi Kamarai Bírósággal konkuráló szerv volt, és sokak körében nagyobb népszerűségnek is örvendett, mivel sokkal hatékonyabban működött a rendek által irányított kamarai bíróságnál, ráadásul a császár nevében hozott döntéseknek sokkal könnyebb volt érvényt szerezni.

Ahogy Soden nem értett egyet a császári cím fölöslegességével, a *nexus imperii* sem tartotta szükségtelennek. Úgy vélte, csak az beszélhet ilyesmiről, aki csak a legnagyobb hatalmú, külföldi birtokokkal rendelkező birodalmi tagok érdekeit nézi, márpedig ők a birodalomban kisebbségben vannak (számukat tekintve mindenképpen). A nemzet nagy részének a birodalmi kötelék fenntartása áll érdekében. Bár a kisebb tagokkal szemben a legnagyobbak számára nem létérdek a birodalom fennmaradása, de akkora terhet sem jelenthet, hiszen csak a gonosz és önkényes cselekedeteket akadályozza meg, a császár azonban soha semmilyen üdvös intézkedés meghozatalában nem gátolta őket.

Az alkotmány haszna – folytatja az előnyök sorolását Soden – azonban nemcsak a birodalom egyes tagjainak a szintjén ragadható meg, hanem „összbiro-

46 Uo. 73.

47 Uo. 91–92.

dalmi” szinten is.⁴⁸ A népek jóléte a megfelelő kormányformán nyugszik, márpedig Németország a szerző szerint kétségtelenül nagyobb jólétben él, mint sok más terület, amellyel kegyesen bánt a természet. Az ország a földkerekség legbarátságosabb részén fekszik, és a hatalmas terület igen nagy számú népesség eltartását teszi lehetővé. Sőt Németország gyakran szolgált emberforrásként más országok elnéptelenedett területei számára, ahová szívesen hívták meg a példaértékű szorgalmukról híres német telepeseket. Nem csekély büszkeséggel áradozik Soden arról, hogy valójában Németország a felvilágosodás legjobb talaja, hiszen innen származnak a legkiválóbb polihistorok, állam- és jogtudósok, természettudósok, akik kétségtelenül felülmúlják minden más nemzet tudósait.

A *Warum soll Deutschland* szerkezetét követve Soden rátér az alkotmány egyes elemeinek vizsgálatára. Talán mondani sem kell, hogy – bár elismeri, nem tökéletesek – sokkal kedvezőbb képet fest róluk.⁴⁹ Ugyanakkor míg az első röpirat bő fele foglalkozott ezzel a témával, Soden lényegesen kisebb teret szentel neki. Összességében szemére veti az anonim szerzőnek, hogy írásából hiányzik az átfogó szemlélet, vagyis nem képes az alkotmányt működő rendszerként látni, csak az egyes elemek fogyatékoságaival foglalkozik, az előnyös részekről viszont mélyen hallgat. Azt például, hogy a római királyt választják, vagyis a cím nem örökletes, az alkotmány kifejezetten jó elemének tartja, mivel az uralkodó személyéről a szabad választás dönt, és minden egyes választás alkalmával a nemzet jogait megerősítik. Azt sem tartja károsnak, hogy csak a választófejedelmek határoznak a császár személyéről, mert így megakadályozzák a monarchikus önkényt.

A birodalmi intézményeket illetően Soden elismeri ugyan a hibáikat, de úgy véli, ezeket orvosolni lehet. Nem tagadja, hogy a birodalmi gyűlés időnként jelentéktelen ügyekkel foglalkozik, és hogy a politikai szövetségek gyengíthetik az intézményt, de továbbra is a német szabadság támaszának és pajzsának tartja. A lassú ügymenetet azzal védi meg, hogy szerinte csak a nép általános boldogságának rovására lehetne felgyorsítani a működést – vagyis a gyorsaság kapkodásba torkollna. Mint korábban volt róla szó, keményen ostromozta az anonim szerző a Birodalmi Kamarai Bíróságot, a Birodalmi Udvari Tanácsot pedig gyakorlatilag említésre sem tartotta méltónak. Soden ezzel ellentétben a két legfelső bíróságban is a szabad alkotmány biztosítékát látta. Írásában levezeti, hogy a két legfelső bíróság az igazságszolgáltatás szintjén képezi le a monarchia és az arisztokrácia dualizmusát: a rendi irányítású, kissé lassú Birodalmi Kamarai Bíróság a monarchia önkényét hivatott ellensúlyozni, a Birodalmi Udvari Tanács pedig a császár legfelső bírói hatalmának megtestesítőjeként a hatékonyságot és az erőt képviseli, valamint akadályt képez a (rendi) anarchia kialakulásának útjában.

48 Deutschland muß einen Kaiser haben i. m. 20–24.

49 Uo. 32–38.

Kell-e császár a birodalomnak?

A *Warum soll Deutschland* második egysége, amely egyébként az egész írásmű alig több mint egytizedét teszi ki, címe szerint arra keresi a választ, hogy mi történne Németországgal, ha a „jelenlegi” alkotmányát eltörölnék.⁵⁰ A szerző megállapítása szerint a létező szuverén német államoknak a birodalmi alkotmány csak kárt okoz, de semmilyen előnyt nem jelent, így felbomlása megteremtené a lehetőséget, hogy a birodalmi rendek végre valóban önállóan, másokra való tekintet nélkül élhessenek. Egyrészt megszabadulnának azoktól a terhektől, amelyeket a két nagy birodalmi tömörülés (Brandenburg és a protestánsok, illetve Ausztria és a katolikusok) egyikének való kényszerű alávetettség, a vallási megosztottság és a birodalmi bíróságoknak való alárendeltség jelentett számukra. Másrészt megszerezhetnék a politikai függetlenséget és a polgári szabadságot.

Szerzőnk értelmezésében a politikai függetlenség egyrészt a külső kötöttségektől való megszabadulást jelenti, másrészt a bölcsességen alapuló kormányzatok belső politikai függetlenségét. Véleménye szerint a legnagyobb veszély, amely minden esetlegesen létrejövő kormányzatra leselkedne, legyen az monarchikus vagy köztársasági, az arisztokratizmus, amelyet jelen esetben pártoskodásként, csoportok uralmaként lehet értelmezni. Az efféle csoportosulások ugyanis saját akaratauk keresztülvitele érdekében tevékenykednek, ami elnyomáshoz és szolgálathoz vezet. Arisztokrácián a szerző nemcsak azt érti, amikor bizonyos politikai csoportosulások versengenek egymással, hanem kegyencek vagy nagy hatalmú politikusok – mint például első miniszterek – befolyását is. Így ebbe a kategóriába sorolja Franciaországban Richelieu tevékenységét XIII. Lajos idején, de arisztokráciának nevezi Brühl szászországi első miniszterségét is (1746–1763).

A szerző elképzelése szerint a birodalmi alkotmány felbomlása után a német államok úgy fognak békésen egymás mellett élni, mint Észak-Itália államai. Közülük is elsősorban Savoyát dicséri, amely a 16–17. század fordulóján sikeresen ellenállt a francia–spanyol rivalizálásnak, és a 18. század végi kormányzatát is kiválóan tartja. Az itáliai államok „titka” a szerző szerint abban rejlik, hogy itt érvényesül leginkább a felvilágosodás, amit ékesen bizonyít az innen származó tudósok sora: Cesare Beccaria, Antonio Genovesi stb. Biztos benne, amennyiben a német államok megszabadulva a birodalmi köteléktől a teljes szabadság birtokába jutnának, hasonlóképpen a felvilágosodás vezető államaivá válnának.

Soden írásának utolsó néhány paragrafusában reagál arra a nézetre, miszerint Németország tagjai tényleg sokkal boldogabbak lennének, ha a *nexus imperii* felbomlásával szabad államokká válhatnának. Természetesen éppen ellenkezőleg gondolta: a birodalom felbomlása a német államok sírját ásná meg.⁵¹ Úgy vélte, hogy a másik szerző által emlegetett terhek (a két nagy pártnak, a két nagy felekezetnek és a birodalmi bíróságoknak való alávetettség), amelyekről az államoknak meg kellene szabadulniuk, pusztán fantomok, és valójában ellenkezőleg

⁵⁰ Warum soll Deutschland i. m. 96–112.

⁵¹ Teutschland muß einen Kaiser haben i. m. 38–40.

történnének a dolgok. A birodalmi tagok közül sokan, amelyek „most” a lehető legteljesebb függetlenséget élvezik, a birodalmi alkotmány biztosította keretek megszűnése esetén rákényszerülnének arra, hogy alá vessék magukat valamely nagyobb hatalomnak (ez főleg a kisebb tagokat fenyegetné). A birodalom továbbá elősegítette (például a *Német konkordátumok* révén), hogy tagjai lerázhassák a pápaság láncait. Soden szerint az, aki komolyan gondolja, hogy a német államok boldogabbak lennének, ha a birodalom megszűnne, biztos, hogy végtelenül tudatlan Németország belső viszonyait illetően, ráadásul az emberi természetet is félreismeri, ha azt hiszi, hogy a felbomlás után a nagy államok nem kebeleznék be rögtön a kicsiket. Kétkedik továbbá abban is, hogy Itália megfelelő példa lenne, mert véleménye szerint az ottani államok jó része csak azért lehet önálló, mert valamelyik európai hatalommal összeköttetésben áll. Az ő függetlenségüket is csak addig tartja lehetségesnek, amíg nem jön egy éhes nagyhatalom és be nem kebelezi őket. A felbomlás propagálása helyett – zárja eszmefuttatását Soden – inkább áldani kell az alkotmányért véruket adó ősoket, és remélni, hogy az alkotmány tartós lesz.⁵²

A császár és a birodalom létének szükségességét illetően a *Warum soll Deutschland* szerzője és Soden egymással teljesen ellentétes álláspontot képviselt. Előbbi fel akarta számolni az érzéksaládásnak titulált birodalmi köteléket és a császári hivatalt, utóbbi amellett kardoskodott, hogy Németország és a német államok csak a „jelenlegi” birodalmi alkotmány fenntartása mellett boldogulhatnak. Mindkét írásnak megvoltak a maga erős és gyenge pontjai is. A *Warum soll Deutschland* annyira szerette volna a császárság szükségletességét bebizonyítani, hogy a császár alkotmányos pozícióját egy mélyfúrásnak egyáltalán nem nevezhető elemzés után jóval gyengébbnek tüntette fel, mint az a korabeli jogtudomány eredményeit figyelembe véve indokolt lett volna. Erénye volt azonban a munkának, hogy több olyan problémára is felhívta a figyelmet, amely a 18. század második felében a birodalmat belülről feszítette: az egymással szemben álló fejedelmi érdekekre, a felekezeti megosztottságra. Soden elemzésével a helyzet pont fordított volt: úgy tűnik, jobban ismerte a birodalmi alkotmányt, mint a szerző, akivel vitázott. Elismerte ugyan, hogy vannak benne javításra szoruló részek, de úgy vélte, ezeket a javításokat csak a fennálló alkotmányos keretek között lehet és szabad elvégezni. Írásából azonban hiányoznak azok a reálpolitikai meglátások – még a reagálás szintjén is –, amelyek miatt a *Warum soll Deutschland* a birodalom megszüntetését indokoltnak látta. A történelem úgy hozta, hogy alig húsz éven belül a birodalom megszűnt, „megvalósult” tehát a *Warum soll Deutschland* elképzelése. Az már egy másik írás témája lehetne, vajon a német államok valóban boldogabbak lettek-e a *nexus imperii* eltűnésével.

52 Uo. 40.

MÁRTA VAJNÁGI

DOES THE HOLY ROMAN EMPIRE NEED AN EMPEROR?
DEBATE OVER THE GERMAN CONSTITUTION IN 1787-1788

In the second half of the eighteenth century, several competing interests were threatening the existence of the Holy Roman Empire. The most important cohesive force, the *Reichsverfassung* was stiffened along the Austro-Prussian frontlines. Though concepts had been drafted about the reform or transformation of the imperial constitution, all these came to nothing in the end. While some suggested the dissolution of the Empire, others regarded an inner renewal as the only solution. The future of Germany was a popular topic in political essays, as well. This paper offers the analysis of two political essays from 1787-1788, which discuss the necessity of the imperial constitution by trying to answer the question: Does Germany need an Emperor?